

ПЕРСПЕКТИВИ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

PROSPECTS FOR COMPULSORY MEDIATION IN UKRAINE: THE EXPERIENCE OF ISRAEL

Островська Л.А., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

Сулейманова С.Р., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню перспектив впровадження обов'язкової медіації в Україні з урахуванням досвіду Ізраїлю.

Сьогодні система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. Основними чинниками такої ситуації є абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів. Через зростаюче навантаження на суди в Ізраїлі та в усьому світі юридична спільнота, широка громадськість та правова система останніми десятиліттями визнали значення розвитку і впровадження альтернативних методів вирішення суперечок між сторонами. Сьогодні ці методи вважаються загальноприйнятим засобом зменшення навантаження на правову систему. Медіація є основним видом альтернативного вирішення спорів. По-перше, однією з найбільших переваг медіації є те, що вона може сприяти співробітництву та взаєморозумінню. Судові процеси, навпаки, частіше породжують ворожість і недовіру між сторонами в спорі, оскільки сторони конкурують, щоби «перемогти». По-друге, медіація є економічно вигідним способом вирішення спору. Вона набагато дешевше, ніж судовий процес, а також передбачає відносно прогнозовану вартість послуг посередника. По-третє, медіація набагато швидша, ніж судовий процес. Медіація не є трудомістким процесом, і кожен сеанс може тривати дві-три години. По-четверте, медіація надає конфіденційний майданчик для вирішення спорів. Приватна інформація, яка може бути розкрита судді, присяжним або громадськості під час судового розгляду, залишається конфіденційною під час медіації, оскільки медіація відбувається за закритими дверима. Нарешті, медіація надає право вирішення спору в руки самих сторін. За допомогою медіації сторони можуть навчитися самовизначенню. Медіація дає змогу сторонам зрозуміти, що, працюючи разом, вони можуть приймати власні рішення і контролювати власне життя.

Медіація – це ефективна і позитивна процедура, особливо в галузі сімейного права. Сімейна медіація покращує спілкування між колишнім подружжям у процесі розлучення, сприяє успішному виконанню батьківських обов'язків, скорочує число повторних судових розглядів і загалом є більш ефективною процедурою порівняно із судовим процесом з точки зору економії часових і фінансових ресурсів.

Ключові слова: медіація, сімейна медіація, медіація в Ізраїлі, обов'язкова медіація, альтернативне вирішення спорів.

The article is devoted to the study of the prospects for the introduction of mandatory mediation in Ukraine, taking into account the experience of Israel.

Today, the justice system does not fulfill its tasks at the proper level. The main factors of this situation are: the absolutization of the principle of extending the jurisdiction of the courts to all legal relations; including an underdeveloped system of alternative dispute resolution methods. Due to the growing workload on the courts in Israel and around the world, the legal community, the general public and the legal system have recognized in recent decades the importance of developing and implementing alternative dispute resolution methods. Today, these methods are considered a common means of reducing the burden on the legal system. Mediation is the main type of alternative dispute resolution. First, one of the greatest benefits of mediation is that it can promote cooperation and mutual understanding. Lawsuits, on the other hand, are more likely to generate hostility and mistrust between the parties to a dispute because the parties compete to "win". Second, mediation is a cost-effective way to resolve a dispute. It is much cheaper than litigation and provides a relatively estimated cost of mediation services. Third, mediation is much faster than litigation. Mediation is not a time consuming process, and each session can last two to three hours. Fourth, mediation provides a confidential platform for resolving disputes. Private information that may be disclosed to a judge, jury or the public during a trial remains confidential during mediation, as mediation takes place behind closed doors. Finally, mediation gives the right to resolve the dispute into the hands of the parties themselves. Through mediation, parties can learn self-determination. Mediation allows parties to understand that working together they can make their own decisions and control their own lives.

Key words: mediation, family mediation, mediation in Israel, mandatory mediation, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. Через зростаюче навантаження на суди в Ізраїлі та в усьому світі юридична спільнота, широка громадськість та правова система останніми десятиліттями визнали значення розвитку і впровадження альтернативних методів вирішення суперечок між сторонами. Сьогодні ці методи вважаються загальноприйнятим засобом зменшення навантаження на правову систему та являють собою справедливий, чесний і економічно вигідний спосіб вирішення спору.

Однією з поширених форм вирішення спорів поза стінами суду є процедура медіації.

Коли ми чуємо слово «медіація», конотацією, яка спадає на думку, як правило, є медіація під час розлучення. Зрештою, ми знаємо, що медіація – це інструмент вирішення юридичних суперечок, але насправді, принципи, що лежать в основі роботи посередника, складають світогляд, який може покращити наше життя на всіх рівнях. Дійсно, медіація – це ефективна і позитивна процедура, особливо в галузі сімейного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми. Важливі аспекти застосування медіації як способу врегулювання спорів досліджували А.В. Дутко,

Н.А. Мазаракі, Т.О. Подковенко, Л.Д. Романадзе, І.Г. Ясиновський, та багато інших учених. Найявні публікації здебільшого стосуються розкриття правової природи та сутності медіації як інституту альтернативного вирішення спорів. Водночас досліджень, присвячених аналізу перспектив впровадження обов'язкової медіації з огляду на досвід Ізраїлю, у вітчизняній юриспруденції не проводилися.

Саме тому метою статті є аналіз перспектив обов'язкової медіації в Україні з огляду на досвід Ізраїлю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання розірвання шлюбу є дуже чутливим, оскільки розриваються відносини з людиною, до якої колись були найщиріші почуття, з якою були пов'язані мрії провести решту свого життя і клятва «поки смерть не розлучить нас». Особливо чутливими є судові процеси про розірвання шлюбу, якщо у подружжя є діти. Згідно з даними шкали соціальної адаптації, отриманими американськими психіатрами Томасом Холмсом (Thomas Holmes) і Річардом Реєм (Richard Rahe), розлучення та подружнє розставання посідають друге та третє місця з точки зору основних стресових факторів життя після смерті подружжя [1].

Медіація (від лат. “Mediation” – «посередництво») – це відповідна процедура, покликана об’єднати дві спірні сторони та привести їх до консенсусу. Це завдання покладається на плечі посередника, який намагається створити оновлений діалог між учасниками конфлікту. Процес медіації є справедливим, медіатор повинен ставитися до сторін однаково протягом усього процесу та перевіряти, чи мають дві сторони можливість чи владу чітко висловити свої інтереси та вживати необхідних заходів для забезпечення цього. Після закінчення справедливого та досить керованого процесу сторони повинні визнати, що досягнута домовленість є найбільш прийнятним рішенням для їхніх власних інтересів. Незалежно від того, йдеться про ділову суперечку між компаніями, трудову суперечку чи процес розлучення, медіація має силу привести сторони до узгодженого рішення, яким обидва будуть задоволені, заощадити час і гроші, а головне, дати змогу сторонам піти своїм шляхом або продовжувати функціонувати разом у звичайних професійних чи особистих відносинах.

У світовій практиці поширеним є звернення до медіації у справах про розірвання шлюбу перед зверненням до суду. Так, наприклад, сімейні спори в Ізраїлі, Японії, США та деяких країнах Європи не розглядаються судом до того часу, поки сторони не пройдуть сімейну медіацію.

В Ізраїлі задля впровадження шлюботорозлучного провадження та запобігання юридичній сутичці між подружжям було введено обов’язковий закон про медіацію, офіційною назвою якого є «Закон про врегулювання сімейних спорів (тимчасовий порядок)» 2014 року, який набув чинності в липні 2016 року. Сторони в суперечці підлягають обов’язковій процедурі медіації, яка відбувається в підрозділах допомоги сімейних судів по всій країні. Мета полягає в тому, щоб допомогти подружжю, а також батькам та їхнім дітям вирішити сімейні суперечки за взаємною згодою та зменшити потребу в судовому процесі. Згідно з цим Законом, замість подання позовної заяви чоловік/дружина, що вимагає розлучення, подає клопотання, відоме як «запит на вирішення спору», після чого його або її будуть викликати разом з другим з подружжя на чотири сесії (максимум), під час яких вони отримають інформацію про можливість урегулювання суперечки між ними шляхом згоди, наприклад, шляхом посередництва. Заява не повинна містити тверджень чи фактів щодо суперечки або юрисдикції суду. Чотири інформаційні наради проводяться задля ознайомлення та координації, а запрошення на основну нараду є законним, як запрошення на судові засідання. Підрозділ допомоги може проводити меншу кількість зустрічей на власний розсуд; проводити окремі зустрічі з кожною зі сторін. Національний керівник підрозділів допомоги у процедурі визначає критерії, обставини та міркування щодо участі дітей у важливих засіданнях, у яких приймаються домовленості щодо них та їхніх способів участі; процедура та її поправки повинні бути доведені до відома Комітету права і правосуддя Кнесета. Основні засідання проводяться протягом 45 днів з дати подання заяви, однак Підрозділ допомоги може продовжити цей термін один раз на 15 днів шляхом повідомлення суду та сторін. Адвокат, який має професійні знання та досвід не менше п’яти років у галузі сімейного права, а також підготовку і досвід у галузі вирішення спорів за домовленістю, бере участь у основних засіданнях, повністю або частково, на професійний розсуд Підрозділу допомоги.

Основні засідання включають такі етапи:

1) надання сторонам та їхнім дітям інформації про судові розгляди щодо сімейних суперечок та наслідків розлучення і будь-яких інших питань сімейних суперечок, включаючи юридичні наслідки, емоційні, соціальні та економічні;

2) надання сторонам інформації про шляхи вирішення конфлікту за домовленістю та у мирний спосіб, включаючи консультування, посередництво, спільне розлучення, сімейну або подружню терапію, а також послуги, що нада-

ються для цього в підрозділі допомоги біля суду, в громаді та приватному секторі; для досягнення мети «спільне розлучення» відбуваються переговори про розлучення між подружжям, у яких кожную сторону представляє адвокат у співпраці з іншими професіоналами, якщо це потрібно, за умови, що ці адвокати не зможуть представляти сторони в судовому процесі між ними, якщо переговори не матимуть успіху;

3) знайомство зі сторонами, щоб оцінити разом з ними їхні потреби та інтереси, а також добробут, бажання та права дітей; метою цього етапу є допомога сторонам у вивченні шляхів, які можуть сприяти врегулюванню конфлікту, наслідків конфлікту, а також узгодити з ними відповідний план продовження процесу;

4) визначення домовленостей за згодою між батьками, включаючи аліменти, опіку над дитиною, розподіл часу між батьками та будь-яке інше питання, що стосується їхньої дитини, або надання рекомендацій сторонам та сторони, які вони будуть спрямовані для подальшого врегулювання суперечки для домовленості щодо вирішення цих питань за згодою [2].

Після закінчення процедури подружжю рекомендується продовжити процедуру медіації з позасудовим посередником, і вони повинні заявити, чи готові продовжувати таку процедуру або іншу альтернативну процедуру для вирішення всіх суперечок між ними, або зацікавлені в продовженні судового розгляду.

Протягом 60 днів з дати подання клопотання про врегулювання суперечки, і якщо строк було продовжено на 15 днів (75 днів), і протягом будь-якого додаткового періоду, узгодженого сторонами в письмовій формі, сторони не можуть подавати позов про сімейний спір до будь-якого суду, однак будь-яка сторона все ще може звернутися до суду за терміновим або тимчасовим полегшенням, включаючи відстрочення виїзду з країни, або заморожування стану коштів у банках, щоб запобігти контрабанді грошей. Заява про термінову або тимчасову допомогу має бути викладена коротким і стислим способом та включати лише основні факти, необхідні для її обговорення; суд розглядатиме лише термінові або тимчасові засоби правового захисту.

Необхідно відзначити, що Закон Ізраїлю «Про врегулювання сімейних суперечок» був прийнятий як тимчасовий, терміном на 3 роки, законодавці хотіли перевірити результати цього періоду. Дані, зібрані після спливу 3 років дії тимчасового Закону, свідчили про успішність процедури, її цілі були реалізовані. Кількість позовів, поданих до судів та трибуналів, зменшилась, а багато сімейних суперечок вирішувалися поза стінами суду альтернативними способами. Після закінчення тимчасових положень Закон було прийнято на постійній основі, одночасно були внесені зміни до цивільного процесуального регламенту Ізраїлю та інших нормативно-правових актів.

В Україні ініціювання процесу медіації, як правило, є добровільним та можливо у таких випадках:

- ініціювання медіації на прохання сторін;
- суддя заохочує сторін вдатися до медіації; він розповідає про процедуру медіації, її переваги та застосування медіації до поточного конфлікту.

Водночас законом можуть бути передбачені випадки обов’язкової медіації для певних видів справ перед початком їх розгляду в судовому порядку. У статті 124 Конституції України передбачено, що «законом може бути визначений обов’язковий досудовий порядок урегулювання спору».

Однак це положення слід оцінювати з точки зору статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом і статтею 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на судовий захист. Право на звернення до суду за захистом означає доступність судової влади. Отже, положення

закону щодо обов'язкового досудового врегулювання спору для певних видів спорів перед початком їх розгляду в судовому порядку певним чином будуть обмежувати доступ до суду. Таким чином, якщо медіація буде обов'язковою, спосіб звернення до суду, питання обчислення процесуальних строків мають бути зрозумілими, щоб це не зашкодило праву на судовий захист. З огляду на зазначене припинення процесу медіації за вимогою сторін є проявом принципу добровільності у всіх країнах як вираження свободи захисту прав у судовому порядку. Принцип добровільності проявляється в тому, що обом сторонам не доведеться нести тягар у разі припинення медіації на вимогу однієї зі сторін, тому що найважливішим фактором добровільності є те, що сторони можуть припинити медіацію у будь-який час. Іншими словами, той факт, що сторонам не вдалося досягнути домовленості в ході медіації, не позбавляє їх права та можливості звернутися до суду з позовом до одного й того самого відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Національне законодавство не містить спеціальних вимог досудового врегулювання сімейних спорів. Водночас галузеве законодавство надає суддям дискреційні повноваження застосовувати примірні процедури під час розгляду справ про розірвання шлюбу.

Так, згідно зі статтею 111 СК України, суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. При цьому закон не визначає, які саме заходи можуть застосовуватися судом для примирення подружжя. Важливою особливістю справ про розірвання шлюбу є те, що суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців, як це визначено частиною 7 статті 240 ЦПК України. На жаль, ця норма не є дієвою, і, як показує судова практика, наданий судом строк на примирення результатів не дає, отже, більшість справ закінчується розірванням шлюбу [3; 4; 5]. Проблема в тому, що громадяни не поінформовані про існування такої примірної процедури, як медіація. Суд не уповноважений інформувати сторони про можливість врегулювання спору шляхом медіації та рекомендувати таку процедуру. Вважаємо це прогалиною ЦПК України. Пропонуємо запровадити зміни у частину 5 статті 211 ЦПК України і викласти її в такій редакції: «Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін. Суд інформує сторони про можливість альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом медіації».

Під час медіації панують спокій і рівновага, а часі терезів завжди нерухомі та мовчазні. Сторони медіації приймають рішення самостійно на основі консенсусу між собою, на відміну від судового процесу, який закінчується ухваленням рішення на користь однієї зі сторін.

Медіація – це погляд у майбутнє стосунків, а не в їх минуле. Медіатор – нейтральна й незалежна третя особа, яка не є представником жодної зі сторін. Він є маршалом процесу, його завдання полягає в тому, щоб налагодити комунікацію між сторонами, допомогти їм проаналізувати ситуацію, знайти інтереси, які насправді стоять за їхніми позиціями. Медіатор допомагає сторонам зрозуміти, що важливо для кожного з них, і знайти точки перетину, на яких вони зможуть побудувати спільне взаємовигідне рішення. Отже, фокус уваги медіатора, на відміну від судді, зосереджено на інтересах та потребах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання.

Дуже часто сторони процесу, користуючись певним способом захисту, намагаються вирішити зовсім інші питання. Наприклад, подружжя перебуває у стані конфлікту. Дружина забрала дітей і поїхала до своїх батьків до Донецька. Дітей батько на бачить, йому треба якийсь вийти із ситуації, і він з горя подає позов до суду про позбавлення матері батьківських прав і визначення місця проживання

дітей у нього. Чи справді він цього хоче? Як виявляється, дійсні потреби та інтереси у нього зовсім інші. Він кохає свою дружину і дітей, хоче зберегти сім'ю, виховувати своїх дітей, щоб вони разом жили в Одесі, а не в Донецьку. Засобами позовного провадження ці різні потреби та інтереси виявити практично неможливо, до обов'язків суду не належить установлення причин виникнення конфлікту, він буде діяти у строго формалізованій процедурі, вирішуючи спір по суті, в межах позовних вимог, тобто суд, на відміну від медіатора, зв'язаний предметом і обсягом заявлених вимог.

Сімейна медіація – самостійний спосіб альтернативного вирішення спорів між сторонами в рамках структурованого процесу за участю одного або декількох нейтральних, неупереджених, не зацікавлених у цьому конфлікті посередників, які об'єднують сторони та полегшують комунікацію між ними, допомагаючи сторонам дійти згоди, яка задовольнить їхні інтереси. При цьому сторони мають повний контроль над процесом прийняття рішення та умовами вирішення спору.

Сімейна медіація під час вирішення питання про розірвання шлюбу спрямована на те, щоби пари, які перебувають на етапі розлучення, могли вирішити свої суперечки за допомогою неупередженого посередника, який допомагає подружжю ефективно спілкуватися між собою задля прийняття справедливих та розумних рішень щодо власного майбутнього й майбутнього своїх дітей, а також досягти спільного врегулювання. Це гнучкий, дискретний та швидкий підхід до вирішення сімейних спорів, і останніми роками він став основною частиною системи сімейного правосуддя у світі.

Автори та медіатори Дональд Т. Сапоснек (Donald T. Sarosnek) та Чіп Роуз (Chip Rose) визначили п'ять емоцій, притаманних процесу розлучення, що впливають на здатність пари під час розлучення вести переговори раціонально і швидко врегулювати спір. Це горе, гнів, почуття вини, хвилювання та негативна реконструкція подружньої ідентичності [7].

Розлучення є однією з небагатьох ситуацій, де фігура прихильності, людина, до якої звичай звертаються у важких ситуаціях, є джерелом болю. Це глибока втрата, і парам фізіологічно важко утримувати відчуття смутку та горя. Дослідження свідчать про те, що, як правило, рішення про розлучення є обопільним. Емоції вирують, почуття гніву та помсти можуть ускладнити переговори. Таким чином, сімейні суперечки, в яких високий рівень емоційної складової частини, перевантажують судову систему. Гнів може бути здоровим у процесі посередництва, адже він сигналізує про необхідність обговорення та вивчення питань, які, можливо, ще не досліджувалися. З точки зору сімейної медіації конфлікт не є чимось поганим, чимось, чого слід уникати будь-якою ціною.

Сімейна медіація покращує спілкування між колишнім подружжям у процесі розлучення, сприяє успішному виконанню батьківських обов'язків, скорочує число повторних судових розглядів і загалом є більш ефективною процедурою порівняно із судовим процесом із точки зору економії часових і фінансових ресурсів. Успіх медіації пов'язаний із трьома взаємопов'язаними складовими частинами, такими як орієнтація на комунікацію; розширення можливостей та визнання; самовизначення сторін (сторони самостійно приймають рішення і відповідальні за його виконання). Рішення, прийняте сторонами за результатами медіації, на відміну від судового рішення, заохочує сторін до мирного врегулювання спору власними зусиллями шляхом прийняття власного взаємовигідного розв'язання та породжує більш високий ступінь задоволеності сторін.

Медіація під час розірвання шлюбу спрямована на прийняття сторонами раціональних та конструктивних рішень щодо особистих взаємовідносин і батьківських

обов'язків. Як правило, на вирішення виносяться такі питання, як поділ майна; стягнення аліментів; фінансова підтримка; встановлення побачень з дітьми; опіка над дітьми; питання проведення свят, інші спеціальні теми.

Сімейна медіація має свою специфіку щодо необхідності глибоких психологічних знань і навичок медіатора, розуміння особливостей дитячої психіки, необхідності ідентифікації домашнього насильства та реагування на нього тощо [8], тому сімейну медіацію можуть проводити виключно особи, які пройшли спеціальну підготовку із сімейного посередництва.

В рамках процесу посередництва в сімейній медіації завдання медіатора полягають у створенні безпечної, конфіденційної атмосфери для сторін; нейтральності до сторін та процесу прийняття рішень, відсутності заборон і суджень; забезпеченні повного контролю за процесом з боку сторін; спрямуванні обміну інформацією між сторонами в рамках структурованого медіаційного процесу; допомозі сторонам зрозуміти себе, один одного та визначити потреби; допомозі сторонам у вирішенні жорстких емоційних питань, які перешкоджають їх примиренню.

Сімейний медіатор заохочує сторони вести чесну та відкриту розмову, вони можуть бути гнучкими і творчими у врегулюванні питань поділу майна та забезпечення майбутнього для їхніх дітей. Посередництво може бути

процесом заліковування ран, зцілення, адже сторони суперечки сідають за один стіл переговорів для обговорення, аналізу розбіжностей і розв'язання конфлікту. Відкрите спілкування, що заохочується посередником, спонукає подружню пару висловлювати свої претензії в безпечній обстановці, ефективно навчає подружжя бути відкритими та співпрацювати в майбутньому у спілкуванні і спільному вихованні дітей. Крім того, посередництво сприяє обговоренню особливих питань у повністю конфіденційній обстановці, які не можуть бути розглянуті суддею.

Висновки. Як показує досвід західних країн, сімейні спори, які не закінчилися мирним врегулюванням за результатами медіації, в судовому порядку вирішуються значно швидше, оскільки сторони за допомогою медіатора виявляють свої справжні інтереси, їх емоції втихають, тому до суду вони звертаються вже з чіткими вимогами.

З огляду на наведене вважаємо за доцільне на законодавчому рівні врегулювати питання необхідності досудового врегулювання спорів про розірвання шлюбу шляхом медіації перед зверненням до суду.

Розлучення завжди буде (якщо не є найбільш) важким явищем у житті людини. Однак альтернативний метод вирішення суперечок, зокрема шляхом сімейної медіації, може полегшити неминучий біль і стрес, а також привести до більш задовільного процесу та щасливіших наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Holmes Th., Rahe R. The Social Readjustment Rating Scale, 11 J. PSYCHOSOM. RES. 213, 216 (1967).
2. Закон Ізраїлю про вирішення сімейних суперечок. 2014. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/501_151.htm.
3. Рішення Бершадського районного суду Вінницької області у справі від 22 квітня 2015 року № 126/72/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45544095>.
4. Рішення Кузнецовського міського суду Рівненської області у справі від 1 листопада 2019 року № 565/939/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85333416>.
5. Рішення Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у справі від 2 березня 2018 року № 495/3202/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72535131>.
6. Jordan K. Need to be Heard: Increasing Child Participation in Protection Mediation Through the Implementation of Model Standards. 47 Fam. Ct. Rev. 715, (2009).
7. Saposnek D.T., Rose Ch. The Psychology of Divorce, MEDIATE.COM, (March 2004). URL: <https://www.mediate.com/articles/saporo.cfm>.
8. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т.В. Білик, Р.О. Гаврилюк, І.М. Городиський та ін. ; за ред. Н.О. Крестовської, Л.Д. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 187 с.